

İSLÂM TOPRAKLARINDA FRANSIZ BİR MÜSTEŞRİK: CHARLES MİSMER

A FRENCH ORIENTALIST IN ISLAMIC LAND: CHARLES MISMER

DOI: 10.33404/anasay.1193751

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU*

ÖZ

İslâm dünyasıyla 1853-1856 Kırım Savaşı sırasında asker olarak ilk kez temas kuran Charles Mismmer, daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti ve Doğu dünyasıyla olan ilişkilerini geliştirir. La Turquia gazetesinin Yazı İşleri Müdürü olarak tayin edilmesi üzerine 1867 yılında İstanbul'a gelir ve bunun yanı sıra Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın Fransızca Kâtibi olur. Girit, Mısır ve Cezayir'e türlü amaçlarla seyahatler yapar. Fuad, Ali, Hüseyin Avni ve Mısır Hidivi İsmail paşalar gibi dönemin ünlü devlet adamlarıyla kurduğu ilişkiler onu gazeteciliğinin çok daha fevkinde bir yere taşır. İslâm'a ve Müslümanlara dair hatıralarını ve düşüncelerini kitaplaştırır. Ülkesi Fransa'da ve Doğu'da Osmanlı

1- Makale Geliş Tarihi: 24. 10. 2022 Makale Kabul Tarihi: 17. 11. 2022

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ytaskesen@atauni.com.tr, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-2635-829X>.

ve İslâm sempatzanı bir Fransız olarak telakki edilir. Ancak hakkında François Georgeon'ın Fransızca kaleme aldığı çalışmanın dışında biyografik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makale, yukarıdaki gerekçeyle Charles Mismmer'in biyografisini sunmaya dair bir girişim olup alan yazındaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Charles Mismmer, Osmanlı Devleti, Girit, Mısır, Cezayir, Oryantalizm.

ABSTRACT

Charles Mismmer, who first came into contact with the Islamic world as a soldier during the Crimean War of 1853-1856, improved his relations with the Ottoman Empire and the Eastern world in the following years. After being appointed as the Editor-in-Chief of the newspaper La Turquia, he came to Istanbul in 1867 and also became the French language secretary of Ali Pasha. He travels to Crete, Egypt and Algeria for various purposes. The relations he established with famous statesmen of the period such as Fuad, Ali, Hüseyin Avni and the Egyptian Khedive İsmail pashas carried him to a much higher level than his journalism. He makes a book of his memories and thoughts about Islam and Muslims. He is known as a French sympathizer of Ottoman and Islam in his country France and in the East. However, there is no biographical study about him other than the work written by François Georgeon in French. This article is an attempt to present the biography of Charles Mismmer with the above justification, and aims to fill the gap in the literature.

Keywords: Charles Mismmer, Ottoman Empire, Crete, Egypt, Algeria, Orientalism.

Giriş: Charles Mismmer Kimdir?

Çağdaşları tarafından ve oryantalizm çalışmalarında yeterince yer verilmeyen Charles Mismmer, İslâm dünyasında ve Türkiye'de dindar ilim çevrelerinde daha çok "İslâmlar okuyup taçlîm ve tefennün ettikçe daha ziyâde Müslümân olurlar. Hristiyânlar taçlîm ve tefennün ettikçe Hristiyânlıktan çıkarlar."

sözüyle tanınır (F. Aliye, 2016, s. 60).² Pozitivist bir kimliğe sahip olan Mismmer'in bu sözü, döneme hâkim oryantalist anlayışın dışında bir tespit olarak tarihteki yerini alır.

Aşağıda değinileceği üzere ismi bazı tartışmalara da konu olan Charles Mismmer, 1832'de Strasbourg'da kraliyet yanlısı, Katolik ve görece fakir bir ailenin çocuğu olarak doğar. Ebeveynlerinin aksine halkçı ve din karşıtı bir tutuma sahip olan Mismmer, kilisenin kontrolü altındaki Saint-Louis Koleji'ne gönderilmesine rağmen dinlediği Napolyon anlatılarından etkilenerek henüz 17 yaşında gönüllü olarak orduya katılır (Mismmer, 1887, s. 2; Georgeon, 1992, s. 95). 1853-1856 Kırım Savaşı'na Fransa ordusunda asker olarak katılan Mismmer, bu vesileyle Osmanlı topraklarını ilk kez görür. Yurda döndüğünde kendisini bekleyen durağan ve tekdüze askerlik hayatı, Martinik adasındaki Binicilik Okulu ve Damızlık Çiftliği Müdürlüğü'ne atanmasıyla birlikte maceralı bir evreye girer. Akabinde görülen lüzum üzerine Meksika'ya gönderilerek ülkesi adına Jandarma Komutanlığı görevinde bulunur. Kuzey Amerika üzerinden önce Londra'ya ardından Paris'e döner. Bu sıralarda gazeteci/yazar Emile de Girardin'in de marifetiyle gazeteci bir çevreye girer. Baron Ilard'ın himayesinde aktif gazeteciliğe atılır. Bâbıâlfî'den aldığı teklif üzerine 1867 yılında İstanbul'a taşınır, bir yıl önce kurulmuş olan *La Turquie*³ gazetesinin Yazı İşleri Müdürü olarak göreve başlar. İstanbul'da ilk görüşmesinin ve akabinde gazetedeki yazılarının da etkisiyle Fuad Paşa'nın dikkatini çeker (Georgeon, 1992, s. 104), Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurar. Girit'te Âli Paşa'nın Fransızca kâatibi olur, adadaki durum hakkında dikkate şayan tespitler yapar; örneğin adadaki Osmanlı zafiyetini kabul etmekle beraber, Giritlilerin şikâyet etmek için Anadolu köylüsünden daha az nedeni olduğunu düşünür (Georgeon, 1992, s. 104). İstanbul'daki dostlarından Hidiv İsmail Paşa ile olan münasebetlerinin sonucu olarak Fransa'ya döndükten bir süre sonra on yıl boyunca Fransa'daki Mısır misyonunun yöneticisi olur. Bir program vesilesiyle Cezayir'e gider, böylece

2- “En devenant savants, les Chrétiens cessent d'être Chrétiens / En devenant ignorants, les Musulmans cessent d'être Musulmans.” (Mismmer, 1870, s. 240).

3- *La Turquie* gazetesi hakkında yeteri kadar literatür oluşmadığını belirtmek gerekir. Gazetenin 1866 yılına ait İstanbul haberleriyle ilgili hazırlanan bir tez mevcuttur: Oruç, 2017. Bu tezde C. Mismmer ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

İslâm dünyasını Kuzey Afrika özelinde görme fırsatı bulur. Fransa'ya döndükten sonra zaman zaman İstanbul'a seyahat etse de son dönemini yazmaya ayırır ve 1904'de hayatını kaybeder.

Gençliğinde şekillenmeye başlayan Pozitivist düşüncesinde Auguste Comte önemli bir yer edinir. Nitekim İstanbul görevinin son bulup Fransa'ya dönüşü üzerine pozitivist filozof Émile Littré (ö.1881) ile onun ölümüne kadar birlikte çalışır. (Mismer, 1890, s. VII-VIII). Pozitivist dünya görüşünün etkisiyle Mismer, toplumda hüküm süren genel anarşiye ancak yeni bir dinin kökten son verebileceğine inanır. Ona göre din, insanların yönetimi için gereklidir ki modern toplumun dahi yeni bir dine ihtiyacı vardır. Ancak burada en önemli soru, bu dinin nasıl bir hüviyete sahip olacağıdır. Tüm bilimsel gerçekleri kucaklamaya muktedir olan bu din, pozitif bir dinden başka bir içerikte olamazdı. Zira bilim, Mismer'in düşünce dünyasının merkezinde yer alır. *Sosyolojik İlkeler* adlı kitabında bilime methiyeler dizen Mismer, tarihsel süreç içerisinde insanlığın umutla beklediği düzen ve ilerlemenin ancak böylesi bir din sayesinde gerçekleştirilebileceğine inanır (Georgeon, 1992, s.99).

Osmanlı kayıtlarında “Fransa askerî zabıtlığından mütekâid olup erbâb-ı kalemden ve hayrhahân-ı Saltanat-ı Seniyyeden” olarak tavsif edilen (BOA.MF.MKT.171/88) Mismer'e,⁴ başkent İstanbul'da sürdürdüğü araştırmalarını rahat bir şekilde yapması için gereken kolaylık gösterilir. Seraskerlik, Bahriye ve Maliye nezaretlerine verilen talimatlar doğrultusunda talep edeceği bilgilerin temin edilmesi emri verilir (BOA.HR.MKT.687/70, 14 Rebiülevvel 1287 [14 Haziran 1870]). Mismer, İstanbul'daki Osmanlı eğitim kurumlarında incelemelerde bulunmak üzere de Bâbiâli'nin iznini alır. Şöyle ki Mülkiye, Sultaniye, Hukuk, Tıbbiye, İdadi, Sanayi-i Nefise ve Darülmualimîn okullarının müdürlüklerine gönderilen 12 Haziran 1893 tarihli talimatla Mismer'in buraları gezmesi ve incelemelerde bulunmasına izin verildiği bildirilir ve gerekli kolaylığın sağlanması istenir (BOA.MF.MKT.171/88).

Charles Mismer'in İslâm ve Müslümanlar hakkındaki düşünceleri, Osmanlı çağdaşlarından en çok Fatma Aliye Hanım'ın dikkatini çeker. İslâm'ın/

4- Charles Mismer, resmî kayıtlarda Şarl Mismer şeklinde zikredilmektedir.

Müslümanlığın geri kalmışlığına dair kronikleşmiş oryantalist yargı karşısında bir kadın müellif olarak eserler veren F. Aliye Hanım'ın *Tezâhür-i Hakikat*'te görüşlerini desteklediği yazarlardan biri de Mismar'dır. F. Aliye, Müslümanların ulvi niteliklerini ön plana çıkarıp bu konuda birçok müsteşrikten ayrılan Mismar'e katılarak Batılıların İslâm'a yönelik indirgemeci düşüncelerine itiraz eder. Müslümanların ataletine dair Batı eleştirisini kabul etmesine rağmen F. Aliye, bunun İslâm'dan kaynaklandığını reddeder (Utku-Erkan, 2016, s. 23). Bu noktada Mismar, F. Aliye ile aynı yerde durmaktadır. O, İslâm'ın terakkiye engel teşkil eden bir din olduğunu kabul etmez. F. Aliye, Mismar'ın aynı eserinden İslâm'ın ilerlemeye engel olmadığını destekleyen pasajlara yer verir (F. Aliye, 2016, s. 60-61).

Türkçülüğün Esasları'nda Ziya Gökalp, Türklerin seciyelerinin ve sanatlarının yüksekliği bahsinde bazı Batılı isimler zikreder. Lamartin, Comte, Lafayette, Pierre Loti ve Farrère'nin yanı sıra Mismar de kitapta bahsedilen konuya ilişkin referans gösterilen kişilerdendir. Z. Gökalp, ismi geçen Avrupalıların eserlerindeki dostane tutumun, usûlî ve taklîdî bir hüviyetin dışında Türklerin kendi hasletlerinden kaynaklandığını belirtir (Gökalp, 1968, s. 5, 33-34). Z. Gökalp'in, Avrupa'nın hakiki mütefekkir ve sanatkârları olarak gördüğü ve düşüncelerine dayanak yaptığı bu kişileri anmasının nedeni, bunların Türklere sempati duymasıydı. Z. Gökalp, tanınmadığı için Mismar'den bahsederken "Ali Paşa'nın kâtibi" olduğunu özellikle belirtir. Z. Gökalp'in bu ibaresinin altını çizen François Georgeon, Mismar'ın Fransa'da ve Türkiye'de tanınmamasını anormal karşılar. Türk dostu olarak tanınan Pierre Loti'nin adının verildiği tepeyi anımsatacak cinsten bir kinaye yaparak Mismar adını taşıyan bir sokak veya yer olmadığına dikkat çeker (Georgeon, 1992, s.93-94). Mismar hakkında yapılmış müstakil tek akademik çalışmanın yazarı olan F. Georgeon, onun Bâbiâlî'nin kendini Batı'ya kabul girişimlerinin, modernleşme çabalarının veya otoritesini güçlü kılmak adına kamuoyu oluşturmasının bir parçası olduğunu düşünür (Georgeon, 1992, s.93-94).

Saray ve Babiâlinin İç Yüzü adlı uzun soluklu tefrikasında Charles Mismar hakkında birtakım bilgiler paylaşan S. Kâni İrtem, tefrikanın çeşitli bölüm-

lerinde hatırratta yer alan pasajları değerrlendirir. Bunlardan biri Mismerr'in, Hari-ciye Nazırı Fuad Paşa ve Ali Paşa ile kurduğu yakın ilişkidir (İrtem, 1939). Hatırrattaki bilgilerden hareketle Hüseyin Avni Paşa'nın Girit kumandanlığına atanmasında Mismerr'in etkili olduğu S. Kâni tarafından ileri sürülür (İrtem, 1939). S. Kâni tarafından gündeme getirilmesindeki diğer bir sebep ise onun Sultan II. Mahmud'un validesi Nakşidil Sultan hakkındaki iddialarıdır. Zira Mismerr'in de dâhil olduğu bazı Fransız yazarlar, Nakşidil Sultan'ın gerçekte Fransız Eme de Riveri olduğunu iddia etmekteydiler. *Souvenirs du Monde Musulman* adlı eserinde belirttiğine göre Mismerr, Avrupa gezisine çıkması münasebetiyle Sultan Abdülaziz'in hal tercümesini *La Turquie* gazetesinde yayımlamaya karar verir ve bu esnada sultanın büyük annesinin bir melez olduğu bilgisine ulaşır (Mismerr, 1892, s. 17). *L'Illustration* dergisinin 1931 yılında çıkan bir sayısında aynı yönde bir yazının yayımlanması üzerine S. Kâni, bir reddiye kaleme alır (İrtem, 1932).

Ali Paşa ile olan yakınlığı, Mismerr hakkında birtakım spekülasyonlara sebebiyet verir. Nitekim Ali Paşa'ya ait vasiyetnamenin Ethem Pertev Paşa⁵ veya Charles Mismerr tarafından kaleme alındığına dair söylentiler çıkar (Ebuzziya Tevfik, 1973, s. 469). Vasiyetnamenin Ali Paşa'ya ait olup olmadığı meselesi, dönemin süreli yayınları tarafından gündeme getirilmiş olup tartışma günümüze kadar uzanır. Vasiyetnamenin gerçekliğini ilk sorgulayanlardan biri olan Ebuzziya Tevfik, mizah dergisi *Diyojen*'de "Vasiyetname" başlığıyla yayımlanan yazısında [...] Hakayık-ul Vakaayi gazetesinde Âli Paşa adına yayınlanan vasiyetnameyi elbette görmüşsünüzdür. Acaba, siz bunun gerçekten Âli Paşa'ya ait olduğuna inanıyor musunuz? Biz inanmadık. Niçin dersenez, işte sebeplerini aşağıda sıralayalım [...]” ifadelerine yer verir. Paşa'nın son anlarında yanında olanlardan edindiği bilgilerden ve yazıdaki dil ve üslup özelliklerinden yola çıkarak vasiyetnamenin sahte olduğunu iddia eder (Ebuzziya Tevfik, 1973, s.469 vd.). Buna karşın Mismerr, tartışmalara sebep olan bu vasiyetnameye hatırratında hususi olarak değinmez. Konuyla alakalı yapılan güncel araştırmalarda da vasiyetnamenin Mismerr ya da Pertev Paşa tarafından kaleme alındığı yönündeki iddiaları açığa kavuşturacak veriler bulunmamaktadır⁶.

5- Ethem Pertev Paşa; Fransızca eserlerden çevirileri de olan devlet adamı, yazar ve şair.

6- Cemil Meriç gibi (Umrandan Uygurlığa) vasiyetnamenin Paşa'ya ait olduğundan şüphe etmeyenlere karşın yukarıda zikredilen iddialar için bkz. Aydoğdu, 2003, s. 191-204; Georjeon, 1992, s. 107.

Eserleri

Charles Mismier'in tespit edebildiğimiz kadarıyla yedi kitabı bulunmaktadır. Bunlardan aşağıda sıralanan ilk dördü hatırat olup Hachette Kitabevi'nden (Librairie Hachette) peş peşe yayımlanır. Diğer eserleri ise inanç, sosyoloji ve Doğu dünyasıyla ilgilidir. Bu kısımda onun eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

Souvenirs D'un Dragon De L'armée De Crimée (Bir Kırım Ordusu Süvarisinin Hatıraları): Osmanlı tarihi için ehemmiyet kesp eden bu eser, Mismier'in asker olarak katıldığı Kırım Savaşı'ndaki serencamını konu edinir. 30 Nisan 1854 ile 12 Temmuz 1856 tarihleri arasında kapsayan hatıratın birinci bölümü yazarın deniz yoluyla Fransa'dan hareket edip Gelibolu'ya ulaşana kadarki kısmı içermektedir (Mismier, 1887, s. 1-30). İkinci bölüm, Mismier'in Fransa birlikleriyle beraber Gelibolu, Edirne, Varna ve Burgaz'daki izlenimlerini içerir (Mismier, 1887, s. 31-82). Birliklerinin Gelibolu'dan Edirne'ye sevki, Edirne'de ahalinin ordunun geçişini karşılaması, Selimiye Camii, kadınların giyim kuşamı, Marizza (Meriç) kampı, Edirne valisinin kampı ziyareti, Edirne halkının yaşam tarzı gibi hususlara yer verilen bu bölümde Mismier, Müslümanların birtakım hassasiyetlerinden etkilendiğini aktarır. Örneğin ezan vakti esnafın ticareti bırakarak namaza gidişini, sokakların köpeklerle dolup taşmasına rağmen kimsenin onlara zarar vermeyişini, hatta kasapların hayvanları beslemek için sergiledikleri fedakârlığı ve kuşların su içmesi için mezar taşlarına oyukların yapılmasını, yüksek bir ahlâkın emaresi olarak telakki eder (Mismier, 1887, s. 44-45). Böylece Mismier'in Türkler hakkındaki ilk intibaları da şekillenmiş olur. Edirne'den Varna'ya taşınan kamp, orada diğer birliklerle birleşince Mismier, Fransız birliklerin Varna'dan ayrıldığı tarih olan 2 Eylül 1854'e kadar Türk, İngiliz ve diğer askerlerin vaziyeti, savaş hazırlıkları ve kolera salgını hakkında, sonrasında ise Burgaz ve Bulgarlar hakkında bilgiler aktarma fırsatı bulur (Mismier, 1887, s. 51 vd.). Burgaz Limanı'ndan hareket eden Mismier'in birliğinin olduğu gemi, Sivastopol'a varınca şehrin altı haftadır bombalandığı haberi alınır (Mismier, 1887, s. 84). Birliklerin karaya çıkıp Sivastopol'un üç km. yakınında konuşlanmasıyla Mismier'in Kırım Savaşı anıları canlılık kazanır. Kendi çevresinde

geçen olaylarla savaşı yansıtmaya çalışan yazar, kolera salgınının etkilerinden de bahseder. Örneğin Haziran 1855'te sıcakların bastırmasıyla yeniden artan salgında hastanelere başvuranların sayısının 20 binden fazla olduğunu, hatta İngiliz orduları generali Lord Raglan'ın da 28 Ağustos'ta koleradan öldüğünü belirtir (Mismer, 1887, s. 187). Buradan bağlı olduğu birlikle Evpatolya'ya (Gözleve) geçen Mismer, savaşın sonlarında tifüse yakalanması üzerine hasta taşıyan bir vapurla İstanbul'a gönderilir (Mismer, 1887, s. 268-269). Tedavi sonrasında Mismer; Tarabya, Büyükdere ve Bebek başta olmak üzere İstanbul'un çeşitli muhitlerini gezer (Mismer, 1887, s. 278 vd.). Böylece daha sonraki yıllarda tekrar geleceği İstanbul'u gözlemlene imkânı bulur. Eserin son bölümünü bu izlenimlere ayıran Mismer, temmuz ayının başlarında İstanbul'dan ayrılarak dönüş güzergâhıyla ilgili bilgiler verip kitabını sonlandırır.

Dix ans soldat, souvenirs et impressions de la vie militaire, (Askerlikte On Yıl, Askerî Hayatın Anıları ve İzlenimleri): Bu hatırat, kariyerine asker olarak başlayan Mismer'in 1850 ile 1860 yılları arasında kışlada geçen askerlik hayatını kapsar. Özellikle Batı Fransa'daki Saumur'da bulunan süvari okulunda geçirdiği zaman hakkında bilgiler içerir.⁷

Souvenirs du monde Musulman Constantinople-Crète-Égypte-Algérie, (İslâm Dünyası'ndan Hatıralar: İstanbul-Girit-Mısır-Cezayir): 1892 yılında basılan hatırat, (Mismer, 1892) Mismer'in İslâm dünyasında en bilindik ve ses getiren eseridir. Eser, önce Hüdavendigâr Gazetesi'nde tefrika olarak neşredilip, 1909 (h. 1327) yılında ise Hüdavendigâr Vilâyeti Mektupçusu Mehmed Rauf Bey tarafından "Hatırat: Alem-i İslâm" adıyla Osmanlı Türkçesiyle yayımlanır (M. Rauf, 1327). Eser, 1975 yılında Bedir Yayınları tarafından Mehmed Rauf'un tercümesi esas alınarak latinize edilir (Mismer, 1975). Mismer'in *La Turquie* gazetesinin Yazı İşleri Müdürlüğü için Paris'te sözleşme imzalaması üzerine Mart 1867'de Messageries adlı Fransız posta gemisine binerek İstanbul'a hareket etmesiyle başlayan eser, dokuz bölümden oluşur: 1-Marsilya'dan Topخانه'ye, 2-Gazeteciliğe Başlamam-Fuad Paşa-Ali Paşa, 3-Girit Adası'nda Beş Ay, 4-Pera-İstanbul Arasında, 5-Savaşın Dıştan Görünümü, 6-Fransa'ya Dönüş,

7- Kitapla ilgili aktarılan bilgilerde F. Geogon'un çalışması referans oldu (Geogon, 1992, s.95).

7-Mısır’da Beş Kış, 8-Mısır Misyonu, 9-Cezayir’e Bir Gezi. Görevini Bordeano adında bir ulahtan devralan Mismar, aslında gazeteciliği de görev yapacağı ülkenin dilini ve matbuatını da yeterince bilmemektedir (Mismar, 1892, s. 7-8). *La Turquie*, o dönemdeki Osmanlı modernleşme çabalarına uluslararası bir kamuoyu oluşturmak gayesiyle çıkarılmaktaydı. Aynı zamanda yine Fransızca yayımlanan ve Yunan siyasetine hizmet eden *L’Indépendance Hellénique* adlı gazetedeki haberlere cevap vermek gibi bir misyon da taşımaktaydı (Georgeon, 1992, s. 102). Yeterince bilgi sahibi olmadan yabancı olduğu bir kültürün içine giren Mismar’ın bu yeni dünyaya kısa süre içinde alıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim hatıratında Dante’nin bir sözünü alıntılıyıp⁸ esasen yaban ellerde bulunmanın zorluğunu bilse de üniforma içinde militer bir yaşamdansa “dışarıda yaşamak vatanında sürünmekten yeğdir” düşüncesine sahip olması (Mismar, 1892, s. 11), onu Osmanlı dünyasına çabuk alıştırmış olmalıydı. Fransa’da iken verilen tavsiye mektubunu iletildiği Fransa Büyükelçisi Nicolas Prosper Bourée ile münasebetlerini geliştiren Mismar, göreve başlamasının üzerinden iki ay geçmeden Keçecizâde Fuad Paşa ile görüşür ve gazetedeki görevinin dışında birtakım hususi işlerde de kendisinden istifade edilmek istendiği talep edilince hiç şüphe etmeden bu isteği kabul eder (Mismar, 1892, s. 14). Bundan sonra Fuad Paşa ile Paşa’nın Kanlıca’daki yalısında sık sık biraraya gelen Mismar (Mismar, 1892, s. 15 vd.), Paşa’nın marifetiyle Girit olayları esnasında aday sükûnete kavuşturmak için görevlendirilen Sadrazam Ali Paşa’nın Fransızca Kâtibi olarak tayin edilir (Mismar, 1892, s.15 vd.). Fuad Paşa’nın kendisine, Serdarıekrem Ömer Paşa’dan memnun olunmadığı için şayet günün birinde fırsatını bulursa Ali Paşa’ya o esnada Teselya ordusu kumandanı olan Hüseyin Avni Paşa’dan bahsetmesini ve onun Ömer Paşa’nın yerine tayin edilmesi için gayret göstermesini tenbihlediğini bildirmektedir (Mismar, 1892, s. 24-25). Ali Paşa’nın Fuad Paşa’ya nazaran soğuk ve sert mizaçlı olduğu bilinmektedir. Mismar, ona nüfuz edebilmek veya onunla doğru iletişim kurabilmek için Paşa’nın duygularını yansıttığı bir fiziksel özellik arar. Nihayetinde Paşa’nın gergin olduğu anlarda ayakucunun titrediğini fark eder ve bu yolla, açtığı meselelerde

8- “Başkasının ekmeğinin ne denli tuzlu, başkasının merdiveninden çıkmanın ne denli zor olduğunu göreceksin.” Dante, 2011, s. 675.

Paşa'nın rahatsız olduğunu hissedince ya konuşmayı bitirir ya da konuyu değiştirir (Mismer, 1892, s. 56). Bu sayede paşa ile iyi ilişkiler geliştirerek gündeme getirdiğinde rahatsız olmadığını anladığı hususlarda onu yönlendirir. Eserin üçüncü bölümünde Girit'teki görevine yer veren Mismer, Girit'in coğrafi ve siyasi yapısından, adadaki yaşamdan bilgiler vermekle birlikte zaman zaman adadaki problemleri, yakın bir ilişki kurmayı başardığı Ali Paşa'ya aktardığından bahseder. Örneğin devletçe 300 zabtiye maaşı ödenmesine rağmen adada muvazzaf sadece 60 zabtiye neferinin bulunduğunu ve tifodan hastanelere yatan hasta sayısının günbegün arttığı için önlem alınması gereğini Ali Paşa'ya aktarır (Mismer, 1892, s. 47-48). Mismer, Girit'te kâtip sıfatıyla bulunduğu süre boyunca birtakım siyasi görevler de üstlendiğini bildirir. Kandiye'deki olaylarda Ali Paşa'nın onu görevlendirdiğini ve hizmetleri üzerine taltif edilerek Mecidi Nişanı ile Girit madalyası aldığını aktarır (Mismer, 1892, s. 72). Fuad Paşa'nın talimatıyla Ali Paşa'ya nüfuz ederek Hüseyin Avni Paşa'nın Serdarı olarak yapılmasında etkisi olduğunu iddia eden Mismer, Hüseyin Avni Paşa'nın Girit'e geldikten sonra kendisine bu yardımı için teşekkür ettiğini ve bundan sonra dostluklarının vefatına kadar sürdüğünü belirtir (Mismer, 1892, s. 75). Eserin ilerleyen kısımlarında Hüseyin Avni Paşa'dan daha detaylıca bahseder ve Ali Paşa'ya kabul ettiremediği birçok reform düşüncelerini Hüseyin Avni Paşa ile rahatça konuşabilme imkânı kazandığını ifade eder (Mismer, 1892, s. 157). Hüseyin Avni Paşa hakkında birçok iltifatı içeren hatıra veya izlenimini paylaşan Mismer, Paşa'nın Ali Paşa'nın vefatından sonra Sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa marifetiyle Seraskerlikten azledilmesi üzerine kendisiyle görüştüğünde, Sultan hakkında konuşurken halet-i ruhiyesini sonradan yapacaklarının bir emaresi olarak telakki eder (Mismer, 1892, s. 196). Mismer burada, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde Hüseyin Avni Paşa'nın oynadığı rolün temelinde yatan sebepler zincirinin böyle başladığını vurgular. Batı toplumlarıyla mukayeseli bir şekilde Türkler hakkındaki izlenimlerini paylaşan Mismer, çağdaşlarına nazaran Türklere ve Doğululara sempati duyar. Batı'da ilgi duyulan aşk, cinayet ve intihar gibi olaylarla örgülü eserlerdense az kitap okumalarına rağmen Türklerin kitaplardaki saf bilgiye yoğunlaştığını ifade eder (Mismer, 1892, s. 52). Girit görevinden döndükten sonra Aynalıçeş-

me’de ikâmet eder, Ali ve Fuad paşalarla münasebetlerini sürdürür (Mismer, 1892, s.97-98). Mismer, sırası geldikçe yabancıların Osmanlı topraklarındaki gayriahlâki faaliyetlerinden; metresinin kocasına demiryolu ihalesi aldırın elçiden, Doğuluların kendine has cömertliğini kullanarak değerli eşyaları talan edenlere kadar değişik örneklerle bahseder. Buna mukabil Türklerin inançlı, vakar sahibi bir millet olduğunu farklı bağlamlarla ortaya koyar (Mismer, 1892, s. 99-101, 106-108). Fuad Paşa’nın tavassutuyla tanıştığı Mısır Hidivi İsmail Paşa’nın isteği doğrultusunda ona haftada bir gün Avrupa’daki siyasi gelişmeleri içeren mektuplar gönderir. Bu durum, Paşa’nın hidivliğinin sonuna kadar devam eder (Mismer, 1892, s.109). 1873 yılında Victor Hugo’nun evindeki bir davette bulunduğu esnada İslâm aleyhine açılan sohbete dahil olduğunu bildiren Mismer, eserinin bundan sonraki kısmında İslâm öğretisini ve Müslüman yaşantısını Hristiyan dünyasıyla karşılaştırarak değerlendirir (Mismer, 1892, s. 114 vd.). Ali ve Fuad Paşaların ardından zikrettiği Osmanlı devlet adamlarından biri de Ahmed Vefik Paşa’dır. Mismer, üstün bir zekâ sahibi olarak tavsif ettiği Paşa’dan sitayişle bahseder (Mismer, 1892, s. 143-148.). Kitabın beşinci bölümünde ise Fransa-Prusya Savaşı’nın İstanbul’daki akislerini ve takip edebildiği kadar savaş hakkındaki bilgileri paylaşır (Mismer, 1892, s.169-189). Ali Paşa’nın 7 Eylül 1871’de vefatı üzerine aynı ayın 14’ünde sözleşmesi biten Mismer, hakkında güzel duygular beslemediği yeni Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’nın teklifini reddederek üç yıllık görevinin ardından Fransa’ya döner. 1872’de Mısır’da Hidiv İsmail Paşa’nın misafiri olur. Daha sonra İsmail Paşa’nın çocuklarının düğün merasimlerine katılmak üzere davet edildiği Mısır’da ikinci kez ve ardından birkaç kez daha bulunur, izlenimlerini hatıratına aktarır (Mismer, 1892, s.209 vd.) Hatırat, Mismer’in Fransa’daki Mısır misyonu ve daha sonra özel bir görevle gittiği Cezayir’deki izlenimleriyle sona erer. 1875-1876 yılları içinde beşinci kez Mısır’da bulunduğu sırada Fransa’daki Mısırlı öğrencilerin eğitiminden sorumlu müdürün hayatını kaybetmesi üzerine Hidiv İsmail Paşa tarafından müdür tayin edilir. Bu görevini Maarif kurumunun emri altına girmemek şartıyla kabul eden Mismer, Paris merkez olmak üzere Montpellier ve Aix’te 96 gencin yetişmesini sağlar (Mismer, 1892, s. 292). Kitabın sonunda, Cezayir’deki Fransa politikalarının aksak yönlerine tıpkı Alexis de Tocqueville

gibi eleştiriler getirir ve Arapları yönetmek için takip edilecek yolları sıralar.

Souvenirs du monde Musulman kitabının yayımlanması üzerine büyükelçilik vasıtasıyla Osmanlı resmi makamları haberdar edilir, eserin bir nüshasının edinilmesi için talimat verilir. Ayrıca kendisinin mevcut hali araştırılarak Paris'te ikâmet ettiği adres tespit edilir, herhangi bir görevde bulunmayıp telif işleriyle ilgilendiği öğrenilir (BOA.HR.SFR.4., 484/1). Mehmed Rauf Bey'in çevirisi sayesinde Mismar, Türk okur-yazarlarınca tanınır. Zaman zaman Mismar ve eser hakkında Türk basınında tanıtıcı yazılara tesadüf etmek mümkündür.⁹

Souvenirs de la Martinique et du Mexique pendant l'intervention Française (Fransız Müdahalesi Sırasında Martinik ve Meksika Hatıraları): Bu eser, Fransa'nın deniz aşırı topraklarından olan Karayiplerdeki Martinik adasında Binicilik Okulu ve At Damızlığı Çiftliği Müdürü olarak görev yaptığı döneme ait hatıralarını kapsar. Mismar'ın burada hayvan ırkları ve davranışları üzerine yaptığı gözlemler, daha sonraki yıllarda insan davranışlarına ilişkin değerlendirmelerinde etkili olur.¹⁰ 1864'ü adada geçiren Mismar, 1865'in başlarında Meksika'ya giderek Jandarma Komutanlığı yapar (Mismar, 1890, s. 107). Ülkesine döndükten birkaç ay sonra aldığı teklif üzerine İstanbul'a hareket eder.

Soirées de Constantinople (İstanbul Akşamları): 1870 yılında basılan eserin ikinci bölümü olan Hristiyanlık ve İslâm başlığı altında Mismar, Şark Meselesi'ni, düşünürlerin ve devlet adamlarının zihinlerini meşgul eden sorunların belki de en karmaşığı olarak görür (Mismar, 1870, s. 53). Ona göre Şark Meselesi etrafında dönen tüm çıkarlar, dinî bir kisve altından yürütülmektedir. Yani devletler, mezhep korumacılığı altında doğudaki çıkarlarını yürütmeye çalışmaktadırlar (Mismar, 1870, s. 59). Avrupa devletlerinin dış politikalarındaki çelişkilere dikkat çeken Mismar, İngiltere ve Fransa gibi iki rakip devleti Navarin olayının suç ortakları olarak telakki eder. Kırım Savaşı'nda da Rusya'ya

9- Bir örnek: Sel, 1946.

10- Mismar, *Souvenirs du monde Musulman* adlı hatıratının Mısır Misyonu bahsinde insan ırklarına dair bazı çıkarımlar yapar. Mismar'ın felsefe ve sosyoloji alanındaki çalışmaları yeterince ilgi görmemiştir. Fakat yine de eserleri hakkında bazı değerlendirme yazıları mevcuttur. Bir örnek için bkz. Arréat, 1893, s.203-208.

karşı ittifak yapan Avrupalı devletleri savaştan sonra Rusya'nın menfaatine hizmet eder şekilde bölündükleri için eleştirir (Mismer, 1870, s. 54). Mismer, Yunanistan'ı insanlığın öğretmeni olarak gören Avrupa'nın, Asya'yı görmezden geldiğini oysa Asya'nın insanlığın gerçek beyni olduğunu savunarak kıtanın tarihinden ve sosyo-kültürel yapısından örnekler verir, detaylı bir şekilde dinler tarihinden bahseder (Mismer, 1870, s. 68 vd.). Kitabın ikinci bölümünün XI. Kısmını İslâm'ın emir ve yasaklarına ayıran Mismer, üçüncü bölümde ise İzzet Molla isimli bir âlimle olan görüşmelerini aktarır (Mismer, 1870, s.129 vd.). Mismer, İzzet Molla'yı ilim ve faziletiyle tanınan, çok seyahat edip çok okuduktan sonra eski hayatına dönen bir âlim olarak tanıtmaktadır (Mismer, 1870, s. 127). Fakat bu zatın 1829 senesinde hayatını kaybeden Keçecizâde İzzet Molla olmadığı aşikâr olup belki kurgusal bir konuşma yaptığı düşünülebilir. *Souvenirs du monde Musulman* adlı kitabında İstanbul'da bulunduğu yıllarda Mirza (Yakup) Malkum Han¹¹ ile uzun uzun sohbetler ettiğini ve *Soirées de Constantinople* kitabının da bu sohbetlerin meyvesi olduğunu bildirir (Mismer, 1870, s. 138). Bu bilgiden hareketle bahsettiği kişinin Malkum Han olduğu iddia edilebilir. Yazarın *kadımı* İslâm ve Napolyon kanunlarıyla karşılaştırmalı olarak İzzet Molla ile değerlendirdiği kısım dikkat çekicidir (Mismer, 1870, s. 135-159). Sonraki bölümler Geçmişte İslâmiyet ve Gelecekte İslâmiyet adlarını taşır (Mismer, 1870, s. 213-340). Bu bölümlerde Arapların ve Osmanlıların bilim ve kültürün gelişimine ve medeniyete katkılarına, İslâm'ın geleceğiyle ilgili birtakım değerlendirmelere yer verilir. Doğu'nun Duraklamasının Sebepleri adlı son bölüm, Mismer tarafından Sadrazam Ali Paşa'ya hitaben İstanbul'dan yazılmış 2 Mart 1869 tarihli bir yazıyı içerir (Mismer, 1870, s. 341-363). Burada Mismer, Roma uygarlığının etkisini kaybetmesi üzerine Doğu'da yükselen İslâm'ın Asya'da Buhara, Semerkant, Kabil ve Delhi'ye; Afrika'da Ümit Burnu ve Cebelitarık'a; Avrupa'da ise Cordoba'ya kadar uzanan geniş bir etki alanı oluşturmuşken duraklama sürecine girmesinin sebeplerini ortaya koymaya çalışır. Mismer'e göre duraklamanın sebebini eğitim alanında ve coğrafi/fizyolojik farklılıklarda aramak yersizdir. Sorunun asıl sebebi, teorik safhası-

11- Yakup Han hakkında ve onun Mismer ile olan ilişkilerine dair bazı değerlendirmeler için bkz. Kapıcı, 2021, s. 311-350.

nın tüm ayrıntılarına zihinsel olarak tanık olmadan başkalarının (Batı/Avrupa kastedilmektedir) deneyimlerinden yararlanma gayretidir. Mism'er'e göre bu imkânsızdır; zirâ mevcut durumun tüm sıkıntıları, teorik ilerlemenin Müslümanlar arasında pratik ilerlemeden önce gelmemiş olmasından kaynaklanmaktadır (Mism'er, 1870, s. 344). Argümanlarını dil, alfabe¹² ve bilim üzerinden örneklendiren yazar, Ali Paşa'ya özellikle alfabe değişikliği/yazı reformu hakkında birtakım tavsiyelerde bulunarak yazısını sonlandırır. Halifelik makamının politik bir unsur olarak kullanılması gerektiğine dair de Ali Paşa'ya telkinlerde bulunan Mism'er'in bu düşüncesi, dile getirildiği tarih itibariyle onu özel kılar (Georgeon, 1992, s. 118). Nitekim halifeliğin siyasal bir merci haline getirilmesi, bilindiği üzere Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşecekti.

Charles Mism'er'in Dersaadet'te basılan ve Osmanlı Devleti'ni övücü tespitler içeren kitabının Avrupa'ya gönderilmesi için gümrüklerden geçişinde kolaylık sağlanması ve kitapların açılmaması emri verilmiştir (BOA.HR.MKT.668/7, 3 Şaban 1286 [8 Kasım 1869]). Ayrıca Mism'er'e hizmetlerinden ötürü 25 bin Frank verilmesi emri çıkarılmıştır (BOA.HR.MKT.673/30, 6 Şevval 1286 [9 Ocak 1870]). Onun bu eseri, l'abbé Bourgade'in Müslümanları medenileşmeye geri döndürmeyi amaçladığı *Soirées de Carthage* (Kartaca Akşamları) adlı eserine bir cevap olarak hazırladığı da iddia edilir (Jacques Tagher'den aktaran Georgeon, 1992, s.109).

Le credo du XXe siècle (20. Yüzyılın İnancı): Bu kitabında Mism'er, toplumsal yeniden yapılanmanın ilkelerini tespit etmeye çalışır (Georgeon, 1992, s. 98). Onun doğuya olan ilgisi, eserin kapağında dahi kendini gösterir. Nitekim yazar, eserinin kapağına bir Fars epigrafını¹³ koymayı tercih eder. Eserinde genel olarak devrimlerden sonra pozitivist çerçevede Batıda inanç sistemini değerlendiren Mism'er, Victor Hugo ve Bern Üniversitesi'nde Profesörlük yapan Émile Acollas (1826-1891) ile yazışmalarına yer verir. V. Hugo'nun, düşüncelerinin uyuşmadığı fakat saygı beslediği Mism'er için sarf ettiği sözlerde de Doğu'nun

12- Charles Mism'er, *Souvenirs du Monde Musulman*'da Arap alfabesini ilerlemenin yayılmasında ve karışmasında bir engel olarak görür (Mism'er, 1892, s.139).

13- J'ai fait un beau rêve. Hélas! je suis muet; mon auditoire est sourd: que faire? / Güzel bir rüya gördüm. Yazık! Ben dilsizim, dinleyicilerim sağır: Ne yapmalı?

Mismer üzerinde bıraktığı tesiri ve onun Batı eleştirisini görmek mümkündür. V. Hugo, mektubunda mealen şöyle diyordu Mismer'e: "Doğunun rahatlığına hayransınız ki bana göre bu durağanlıktır; Batı'nın gelişmişliğini seviyorum ki size göre o karmaşadır." (Mismer, 1872, s. 5).

Principes Sociologiques (Sosyolojik Prensipler): 1898 yılında yayımlanan eser, yazarın sosyoloji kitabı olup 256 sayfadan oluşmaktadır. Beş kısma ayrılan kitabın başlıkları şu şekildedir: Birinci kısım; Ahlâkî ve Zihinsel Anarşi, Teoloji, Metafizik, Pozitif Felsefe, İkinci kısım; İnsan, İnsanî Eşitsizlikler, Doğal Hiyerarşi-Toplumsal Hiyerarşi, Gerilemenin Bir Nedeni, Fransa Tarihi, İnsan Bilinci, Özgürlük-Eşitlik-Kardeşlik, Üçüncü kısım; İlkelerin Önemi, Evrensel Dayanışma, İnsanî Dayanışma, Evrensel Mükemmellik, İnsanî Mükemmellik, Dördüncü kısım; Pozitif Siyaset, Aile, Kaza-İl ve Eyalet, Hükümet Şekilleri, Genel Oy Hakkı, Beşinci kısım; Evrime Göre Eğitim, Ahlâk ve Doğal Din.

Kitaplarının dışında Mismer'in bazı makalelerinden de bahsetmek gerekir. Emile Littré ve G. Wybouroff tarafından 1867'de kurulan *La Philosophie Positive* dergisinde İslâm ve Doğu üzerine beş yazı kaleme alır. En dikkat çekenleri Ernst Renan'ın İslâm üzerine kaleme aldığı yazıya verdiği cevapları içeren 1883 yılındaki yazılardır. Bunlardan ilki "L'İslamisme et la Science" adlı makaledir. Mismer'in reddiyesine karşın Renan taraftarı Dieulafoy'nın bir yazı kaleme alıp Mismer'i eleştirerek İslâm'a saldırması üzerine Mismer bu sefer "La Régénération de l'İslam" adıyla yeni bir makale kaleme alır (Cündioğlu, 2006, s. 15-16). Bu reddiyesi onun Üçüncü Rütbeden Nişân-ı Osmânî ile ödüllendirilmesini sağlar. Esasen kararın Sadrazamlık makamından Hariciye Nezaretine bildirilirken dahi ne ilgili makale ne de reddiyenin henüz Sadaretçe görülmüş olduğu anlaşılmaktadır (BOA.HR.TH.44/17-2).¹⁴ Mismer'in yukarıda bahsedilen diğer yazıları "L'avenir musulman", "L'Empirisme politique en Orient" ve "La question d'Orient et la philosophie positive" isimlerini taşır (Georgeon, 1992, s.110).

Charles Mismer'in Ali ve Fuad Paşa dönemlerine ait hatıralarının bir kısmının, 24 Ağustos-25 Kasım 1956 tarihlerinde *Son Posta* gazetesinde "Sultan

14- Sadaret makamından Hariciye Nezâreti'ne gönderilen 17 Ağustos 1883 tarihli talimatta "[...] gerek Mösyö Renan tarafından îrâd olunan mâkâlenin ve gerek mumailiyh Mösyö Mismer cânibinden kaleme alınan reddiyenin dahi buldurulup manzûr-ı 'âlî buyurulmak üzere takdîmi husûsuna [...]" ifadeleri yukarıdaki yargıya dayanak için yeterli olacaktır.

Aziz Devrinde Gördüklerim” adıyla tefrika edildiğine dair bilgiler mevcuttur (Yılmaz, 2019, s. 240).

Değerlendirme

Doğuda çoğunlukla olumsuz duygular yüklenen oryantalizmin/şarkiyatçılığın böyle telakki edilmesinde dinî hassasiyetler başat rol oynar. Normal karşılanması gereken bu duygulanımı, takipçisi olduğu dinin aynı zamanda savunucusu olmak zorundalığında aramak gerekir (Lewis, 2007, s.226). Bu yüzden Müslüman dünyasında çoğunluğunu Arapların oluşturduğu oryantalizm karşıtı bir söylem gelişmiş, bu da İslâm’a gelen saldırıların oryantalistlerin elinden olduğu düşüncesine dayandırılmıştır. Resmî/gayriresmî sıfatla bizzat İslâm dünyasında bulunan kimi Batılıların Müslümanlara karşı sempati beslemesi ise onların doğal olarak diğerlerinden ayrı konumlandırılmasını, *dost Batılı* şeklinde kategorize edilmesini sağlamıştır. Piyer Loti bu kabilden bir örnek olup onun gibi bazı Batılıların ismi yer adlarına dahi verilerek ölümsüzleştirilmiştir. Charles Mismar, çağdaşı birçok Batılı’nın aksine genelde Doğu’yu, özelde ise İslâm’ı ve Müslümanları ulvi bir yerde konumlandırır. Bunun bir sonucu olarak eserleriyle ve fikirleriyle yeteri kadar ilgi görmemesinin nedenlerini döneminde üstlendiği siyasi rollerde aramaktan başka elde bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı resmi makamlarının onun çalışmalarını takip ettiği açıktır. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa imzasıyla hazırlanan yazıda Ali Paşa dönemine ait hatıralarının yer alacağı bir eser hazırlığı içinde olmasına binaen Mismar’dan, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki ilerlemelerden de eserinde bahsetmesi talep edilmekteydi (BOA.Y..A... HUS.278/10). Mismar ile ilişkiler, parasal olarak da devam etmektedir. 1894’te Crédit Lyonnais bankası vasıtasıyla ödenen 11 bin Frank (BOA.ML.EEM., 191/61), takip eden yıllarda Hazine-i Hassa’dan Osmanlı Bankası vasıtasıyla üç ayda bir ödenen 3’er bin Frank (1901’e ait bir örnek: BOA.ML.EEM. 459/32), bu parasal ilişkiyi göstermektedir.

Mismar’ın Fransa’da da fikirleriyle pek etkili olmadığı söylenebilir. Fransa’da kendisine yeterli bir etki alanı açamamış, eserleriyle Fransızların dikkatini çekememiştir. Georgeon, bunun o dönemde Fransa’daki gündemin ve fikirle-

rin başkalığında aranması gerektiğini düşünmektedir (Georgeon, 1992, s. 118). Ülkesinde rağbet görmeyişine, Mismer'in Osmanlı resmi makamları tarafından Batıda Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturulma çabalarında kullanılması, dolayısıyla dönemin ruhunun tersine hareket etmesi makul bir sebep olarak eklenebilir.

19. yüzyılın ikinci yarısına dair Osmanlı topraklarındaki hatıraları Kırım Savaşı ile başlayan Mismer'in sunduğu bilgiler, Girit, Mısır ve Cezayir'i de kapsamaktadır. Dönemin sosyo-politik gelişmelerinin yanı sıra devlet adamlarıyla ve yüksek rütbeli yöneticilerle kurduğu ilişkilere dair anlatıları her ne kadar mukayeseye muhtaç olsa da dönem araştırmalarında birtakım yardımcı ve tamamlayıcı içeriklere sahiptir. *La Turquie* gazetesindeki yazılarının ve faaliyetlerinin ise müstakil bir araştırmanın konusu olacak hacimde olduğu ortadadır.

Etik Beyan

“İslâm Topraklarında Fransız Bir Müsteşrik: Charles Mismer” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics - COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Alighieri, Dante, (2011). *İlahi Komedya*, Çev: Rekin Teksoy, 12. Baskı, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Arréat, Lucien, (1893). Review: Souvenirs by Charles Mismmer, *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 36, Juliet a Décembre 1893, ss. 203-208.

Aydoğdu, Nergiz Yılmaz, (2003). Âlî Paşa vasiyetnamesine dair birkaç yeni bilgi, *Dîvân*, S. 2, ss. 191-204.

Cündioğlu, Dücane, (2006). Sahtekârlığın Tarihi: Bilim+Siyaset: Oryantalizm –Musul Kadısı İmam Alizâde'nin Mektubu, *Marife*, Yıl 6, Sayı 3, Kış 2006, ss.7-41.

Fatma Aliye Hanım, (2016). *Tezâhür-i Hakikat*, Haz: Ali Utku-Mukadder Erkan, Konya: Çizgi Yayınları.

Georgeon, François, (1992). Un Journaliste Français en Turquie a L'epoque des Tanzimat: Charles Mismmer. *Presse Turque et Presse de Turquie*. Ed: Nathalie Clayer-Alexandre Popovic et Thierry Zarccone. ISIS, İstanbul-Paris, ss. 93-121.

Gökalp, Ziya, (1968). *Türkçülüğün Esasları*, 7. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

İrtem, Süleyman Kâni, Bir Tarih Meselesi İkinci sultan Mahmudun annesi Nakşidil sultan fransz mı idi?, *Akşam*, 27.12.1932.

İrtem, Süleyman Kâni, (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, İstanbul. Temel Yayınları.

İrtem, Süleyman Kâni, Saray ve Babîâlinin İç Yüzü, *Akşam*, 19.01.1939.

Kapıcı, Özhan, (2021) An Iranian Intellectual in Istanbul: Mirza Malkum Khan and Reform Proposal for the Ottoman Arabic Alphabet, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 21/2, ss. 311-350.

Mismmer, Ch., (1870). *Soirées de Constantinople*, Paris-Constantinople: 2. Baskı, Librairie Internationale.

Mismer, Ch., (1872). *Le credo du XXe siècle*, Paris: Librairie Internationale.

Mismer, Ch., (1887). *Souvenirs d'un dragon de l'armée de Crimée*. Paris: Librairie Hachette et CIE.

Mismer, Ch., (1890). *Souvenirs de la Martinique et du Mexique Pendant l'intervention Française*, Paris: Librairie Hachette et CIE.

Mismer, Ch., (1892). *Souvenirs du monde Musulman Constantinople-Crète-Égypte-Algérie*, Paris: Librairie Havhette et CIE.

Mismer, Ch., (1898). *Principes Sociologiques*, Paris: Ancienne Librairie Germer Bailliére et CIE.

Mismer, Şarl, (1327). *Hatırat: Alem-i İslâm*, Müt: Mehmed Rauf, Bursa: Matbaa-i Vilâyet.

Mismer, Charles, (1975). *İslâm Dünyasından Hatıralar (Souvenirs du Monde Musulman)*, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Bernard Lewis, (2007). *Oryantalizm Sorunu. Oryantalizm tartışma metinleri*, Ed: Aytaç Yıldız, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR.MKT .668/7, 673/30, HR.TH.44/17-2, MF.MKT.171/88, ML.EEM. 191/61, 459/32.

Utku, Ali-Erkan, Mukadder, (2016). *Fatma Aliye Hanım'ın Tezâhür-i Hakikat'i: Bir İslâm-Osmanlı Kadın Yazarının Oryantalizme Karşı Vazîfe-i Müdâfaası*, içinde: Fatma Aliye Hanım, *Tezâhür-i Hakikat*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Yılmaz, Ayşegül, (2019). *İttihat ve Terakki'nin Tarihi Bir Kaynağı Olarak Son Posta Gazetesi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

EK: Sosyoloji üzerine kaleme aldığı eserinin kapağında Charles Mismer

